

פרשת יתרו: הבחירה ושלילתה

א. הקדמה

בעת שנתן בורא העולם את התורה לבני האדם בהר סיני, נאמרו ב' ביטויים שונים ביחס לקבלתה. במקום אחד (שמות כד, ז) נאמר: "וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כֹל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". ובפרשתנו (שם יט, יז) נאמר: "וַיֹּצֵא מִשָּׁה אֶת הָעָם לְקִרְאָת הָאֱלֹהִים מִן הַמַּחֲנֶה וַיִּתְּצֻבוּ בְּתַחֲתִית הָהָר".

על הפסוק האחרון דורש **הבבלי שבת** (פח ע"א):

מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם, אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם.

כיצד יש להכיל ב' ביטויים אלו, כאשר האחד מלמד על רצונם האישי של ישראל לקבלת התורה, בבחירה חופשית, רצונית והכרתית, לעומת דרשת הבבלי המלמדת על כפייה וחוסר רצון?

ב. רוחני, גשמי וכוח הבחירה

יצירת הקב"ה את האדם שלובה מרוחני וגשמי:

וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֹר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.¹
מורכב האדם מנשמת רוח אלוקים² ומן האדמה הגשמית.

המדרש (ויקרא רבה פרשה ט) מבטא זאת כך:

בראו מן העליונים ומן התחתונים, הה"ד וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה - מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים - מן העליונים.³

התפתחותו הרוחנית של האדם עלי אדמות תלויה בשמירה על איזון נכון בין חלקיו אלו, שהרי רגליו עומדות הן על האדמה הגשמית, עיסוקו בחיי עולם הזה, אך על ראשו לשאוף אל על לרומם עיסוקיו הגשמיים לחיי הקודש, דבר הניתן לעשותו בשילוב הנכון.

בכדי לסייע לאדם בכך נתנו לו המצוות, אשר משולות המה לנר - 'נר מצוה'.⁴ להבת הנר המאירה זקוקה להיאחז בחומר בעירה כדי להאיר, כך גם המצוות מורכבות מרוחני - ציווי הקב"ה, וגשמי - החפצים עליהם חלה ובהם מתקיימת המצווה. שילוב זה תואם את נפש האדם המורכבת אף היא מרוחני וגשמי כאחד, והמצוות מסייעות בידו לשמור על האיזון בין חלקיו אלו.

אולם, יכולת השילוב בין ב' חלקים מנוגדים זה לזה קשה היא, בייחוד כאשר נמסרה היא לידי האדם בכוח הבחירה שלו בין טוב לרע.

¹ **בראשית** (ב, ז).

² ראה: **רמב"ן** (בראשית ב, ז): "ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה, גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים, אבל היא רוח השם הגדול, מפיו דעת ותבונה, כי הנופח באפי אחר מנשמתו ייתן בו".

³ ראה: **רמב"ן** (דרשת הרמב"ן, תורת ה' תמימה, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' יח-יט ד"ה והנה פי') המבאר בכך את לשון הכתוב בפרשייה זו: "נעשה אדם", שהכוונה היא 'אני והארץ'. על שילוב זה גם ביחס לבריאת העולם בכלל, ראה: **מדרש** (בראשית רבה פרשה יב); **משנת רבי אליעזר** (פרשה ד); **רש"י** (בראשית א, א).

⁴ **משלי** (ו, כג).

נתינת הבחירה בידי האדם להחליט האם נוטה הוא אל הרוחניות, אֲדָמָה לעליון, או אל האדמה מגלה על כוח הבחירה של האדם הבאה לידי ביטוי בעת יצירתו, כביאור **אונקלוס** (בראשית ב, ז) את עניינה של נפחת רוח חיים זו כך: "ונפח באפוהי נשמתא דחיי והות באדם לרוח ממללא".

כוח הדיבור הניסך באדם בעת יצירתו מהווה את מימושה של הבחירה.

הטיב לבטא זאת **הרב יצחק הוטנר** (פחד יצחק, שבועות, מאמר מג אות יא):

מידת החירות של האדם מגיעה היא לשיא פסגתה בכוח לשונו... מוות וחיים ביד הלשון.

כלומר, אע"פ שגם באופן הנהגתם של שאר כוחות החיים תלויה היא ההכרעה בין חיים

ומוות, מ"מ מפאת החירות המיוחדת שניתנה לה ללשון נחשבת היא הלשון כבעלים על

עצמה הרבה יותר מאשר כל שאר כוחות החיים.

מבואר, שסגולת בחירת האדם בין טוב לרע באה לידי מימוש בלשונו של האדם, בכך שיש בה בלשון

כוח של החלטה המביא את האדם למיצוי הבחירה בין חיים לבין מוות.

בהקשר זה יש לציין את דברי **הרמ"א** (או"ח סי' ו סעיף א) אשר ביאר את עניינה של ברכת 'אשר

יצר' הנאמרת לאחר היציאה מבית-הכיסא:

שמפליא לעשות במה ששומר רוח האדם בקרבו, וקושר דבר רוחני בדבר גשמי, והכל הוא

ע"י שהוא רופא כל בשר, כי אז האדם בקו הבריאות ונשמתו משתמרת בקרבו.

ונשאלת השאלה, מדוע החיבור בין גשמי לרוחני נקרא 'פלא'?

לאור האמור יובנו הדברים:

מלבד עצם הפלא על מזיגת שני חלקים המנוגדים זה לזה, רוחני וגשמי, בבריה אחת, נוסף עניין

ההפלאה שיסודו הוא כוח הדיבור המהווה את החיבור במזיגה זו.⁵

ואלו דברי **הרב יצחק הוטנר** (פחד יצחק, שבועות, מאמר מג אות יא):

סגולת הבחירה צומחת היא על גבי עובדת הכפילות ביצירתו של האדם שנוצר בשני יודין,

ונברא גם מן העליונים וגם מן התחתונים, באופן שסגולת החירות של כוח הבחירה איננה

נמצאת בנפש האלוקית כשהיא לעצמה, וגם לא בנפש הטבעית כשהיא לעצמה, אלא

שנמצאת היא דווקא במזיגתן.

ג. חטא אדם הראשון

ואכן, מסירת הבחירה בידי האדם הביאה לידי חטא אדם הראשון, חטא עץ הדעת טוב ורע, בו הוא

הפר את האיזון הראוי בין חלקיו, הפרה שנבעה מבחירתו של האדם, כפי שביאר **הרמב"ם** (מורה

הנבוכים, חלק ראשון פרק ב).

לדברי הרמב"ם, נוצר האדם מן האדמה ומחלק אלוקי-נשמת, אלא שטרם חטאו היה האדם נוטה

אחר שכלו לגמרי, וחסרונו היה מעט מבוראו, וכאשר היה נדרש להחליט אנה ואנה לא היו עומדות

בפניו התלבטויות בין טוב ורע שהמה עניינים אובייקטיביים-אישיים אלא ההתלבטויות שלו היו

בין אמת ושקר שהינם דבר סובייקטיביים-החלטיים בלתי משתנים, אשר הכרעתם הינה על צד

השכל שבאדם ולא אחר נטיית הלב.

באוכלו מעץ הדעת טוב ורע, נטה האדם אל החומר, אל הדמיון, אל הנאה שאינה שכלית ומוכרחת

אלא אישית, ובכך מיעט הוא את שכלו והגביר עליו את תאוותיו וחלק החומרי שבו.

⁵ אשר לכן, קרא **הרמב"ם** את ספרו העוסק בענייני כוח הדיבור של האדם, כגון נדרים, שבועות וניזירות, בשם 'הפלאה'.

השינוי שחל באדם לאחר החטא הוא הפער הגדול שבין השכל לבין הדמיון, בין החומר לבין הרוח, אשר זקוק הוא עתה, לאחר החטא, לעמול על תיקון האיזון למען ישוב הוא אל מצבו קודם החטא, מקום בו היה הוא דומה לבוראו, שזוהי תכליתו של האדם, כפי שהתבאר. א"כ, עיקר הסיבה לחטא אדם הראשון נובעת מכוח הבחירה שניתנה בידו, לבחור בין טוב לרע.

ד. התורה כתיקון לחטא

הריחוק בו היה שרוי אדם הראשון בפרט והבריאה בכללה מתכלית ייעודה, בא לידי סיום במתן תורה המהווה שיבה אל מעלת אדם הראשון טרם החטא.⁶

על סיומה של תקופה זו למדים אנו מדברי **הבבלי שבת** (קמה ע"ב - קמו ע"א):

מפני מה עובדי כוכבים מזוהמין? שלא עמדו על הר סיני, שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא; ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן.

את עניינה של 'הזוהמא' שהטיל הנחש בחוה, יש לבאר לאור דברי **הבבלי בבא בתרא** (טז ע"א): "אמר ריש לקיש, הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות", היצר הרע ששלט באדם לאחר החטא הוא עצם נטיית האדם אל החומר והסרתו מן הרוחניות, כמבואר.

במעמד הר סיני פסקה הנטייה והחל האיזון הראוי בין הרוחני לגשמי שבאדם.

כיצד קרה הדבר?

כפי שהתבאר, בעת יצירת האדם בה שולבו יחדיו ב' כוחות מנוגדים, נמסר בידו כוח הבחירה לבחור בין טוב לבין רע, כוח אשר היווה את התשתית לחטא עץ הדעת טוב ורע.

במעמד הר סיני התעלו ישראל והגיעו לדרגה בה נשלל מהם כוח הבחירה ומעתה נוצרה השוואת הרצון האישי לרצונו של הקב"ה, "עשה רצונו כרצונך".⁷

השוואת הרצון האישי עם זה האלוקי נוצר בכפייה ורצון יחד.

המהר"ל (גור אריה שמות יט, יז) מבאר את הצורך בכפייה לקבלת התורה מחמת היותה הכרחית לישראל. מוכרחים אנו לקבל את התורה מפני שמיועדת היא לנו מימי בראשית, קשר שנעשה בהכרח ע"י כפייה אשר אינה מבטאת חוסר רצון מצד ישראל, אלא השוואת רצונם הפנימי אל רצון בוראם, וכלשונם במקום אחר: "זה שמחוייב בדבר מפני שהשי"ת חייבו המצווה, הוא רצון השי"ת ביותר, שחייב זה האדם במצווה מן השי"ת בחיוב".⁸ כלומר, גדול הוא החיוב לעשות מצווה מאת המצווה אותה, מפאת היות העושה מחובר לרצונו של בוראו-מצווהו.

דברי המהר"ל מטיבים לבאר את הצורך בכפייה, אך בדבריו לא התבאר הצורך באמירת ישראל 'נעשה ונשמע', מילים המלמדות על קבלה ברצון.

הביאור הוא לאור דברי **בית הלוי** (דרשות, דרוש יז) המעלה קושי באמירה זו של ישראל, הרי אין ביכולת האדם לחייב את עצמו בדבר שאינו קצוב. "א"כ, ישראל שקיבלו על עצמם קודם שידעו הפרטים, לכאורה היאך יחול עליהם החוב?"

⁶ ראה: **רמב"ן** (הקדמה לספר שמות), שלאחר מתן תורה והשראת השכינה במשכן חזרו ישראל אל מעלת אבותם. ראה עוד בזה בדברי **ילקוט שמעוני** (תורה סי' תתקמב; תהלים סי' תתלא): "היה ר' סימאי אומר, כל בריות שנבראו מן השמים נפשם וגופם מן השמים, וכל בריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ, חוץ מן האדם הזה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ. לפיכך, למד אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלה, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם, לא למד תורה ולא עשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות שלמטה, שנאמר אכן כאדם תמותון".

⁷ **אבות** (פ"ב מ"ד).

⁸ **מהר"ל** (גור אריה ויקרא כג, כב; אור חדש, הקדמה).

הוא מבאר זאת כך - הגם שדין זה נכון הוא, אך יכול האדם למכור עצמו לעבד, וממילא מתחייב הוא מעתה בכל מה שיאמר לו אדונו לעשות:

והחילוק בזה פשוט, דהמקבל על עצמו בחיוב לעשות מה שיאמר הרי עיקר הקבלה על עצמו הוא החיוב, דהרי גופו לא הקנה לחבירו ונמצא דהחיוב הוא דבר שאינו קצוב. אבל המוכר עצמו לעבד, אינו מקבל על עצמו חיוב רק מקנה גופו לרבו, וזה יכול להקנות. וכיון דנעשה הגוף של רבו, הרי ממילא מחוייב לעשות כל מה שיצווהו רבו, כיון דגופו של רבו. וזה פשוט וברור. וזה היה כוונת ישראל באמרם נעשה ונשמע.

עצם המעמד בהר סיני, גם ללא קבלת התורה בפועל,⁹ מהווה הקנאה¹⁰ ושעבוד הגוף להקב"ה, שמעתה והילך כל מה שיאמר אנו מחויבים לעשות, דבר המלמד על שלילת כוח הבחירה מהאדם והשוואת רצונו לרצון בוראו^{11,12}.

זהו עניינם של הרצון באמירתם 'נעשה ונשמע' ושל הכפייה של ההר כגיגית ואי-הסתירה בין השניים, שהרי המטרה אליה אמור כל אדם לשאוף היא להעלות את רף הרצון ולהשוותו אל רצון בוראו, כמו שעשו ישראל במתן תורה, עת הכריזו מרצונם שמשעבדים המה את גופם לנותן התורה-בוראם, וכפופים המה לו. ראויה התורה להקניית כוח בחירה חדש, בחירה להיות מוכרח, כדברי **הרב יצחק הוטנר** (פחד יצחק, שבועות, מאמר מג אות יג):

שמה של התורה הוא עץ חיים. כלומר, בה בתורה גנוז הוא סוד נצחון החיים על המוות שהוא נצחונו המוחלט של הטוב על הרע... אין לך העלאת והרמת סגולת הבחירה כמו העסק בתורה.

מלבד הידוע שהתורה מיישרת את דרכו של האדם עלי אדמות ומדריכתו בנתיב הראוי לו, הרי כאן מגלה לנו הפחד יצחק שיש בתורה נימה מיוחדת - ביטוי ערכו של כוח הבחירה הנכון והראוי לאדם. זהו המענה על היחס בין הכפייה לרצון - הבחירה להיות מוכרח.

ה. השאיפה: שלילת הבחירה

המטרה אליה ראוי לו לאדם לשאוף - להשוות רצונו כרצון בוראו, דבר המתבטא בשלילת כוח הבחירה, שיסודה היא מציאת האיזון הנכון בין חלקי האדם המנוגדים, איזון הגורם לו לשלימות. בדרך זו חוזר האדם אל ימי ראשית הבריאה, בה עלה במחשבה לפני הקב"ה לברוא את העולם במידת הדין, במידה בה ישנה השוואה גמורה בין מעשי האדם לרצון בוראו, בה בחירת האדם היא לבחור ברצונו של יוצרו.

דרך זו היא דרכם של הצדיקים אשר נשלל מהם כוח הבחירה ומעתה רצונם שווה לרצון הבורא.

⁹ ראה: **הגדה של פסח**: "אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן את התורה, דיינו"; **רמב"ן** (ספר המצוות, מצווה ב).
¹⁰ ראה: **רבינו בחיי** (שמות טו, טז), שלאחר מתן תורה נעשו ישראל קניינו של הקב"ה. בזה יש לבאר את הפסוק (שמות ג, יב): "תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹקִים עַל הָהָר הַזֶּה", משמעות שישאל בבחינת עבדים להקב"ה במעמד הר סיני.
¹¹ ראה עוד: **פחד יצחק** (חנוכה, מאמר ט אות ד). ביטוי מעשי לכך ראה: **רמב"ם** (הל' גירושין פ"ב ה"כ); **אור שמח** (שם).

¹² והנה, גם במעמד הר סיני הוטלה הבחירה על ישראל, כמו"ש (שמות יט, ה-ו) "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת פְּרִיטִי וְהִיִּיתֶם לִי סֻגָּלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָל הָאָרֶץ. וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבֹּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וביאר **רש"י** (שם) את עניין 'אלה הדברים' - "לא פחות ולא יותר". ונשאלת השאלה, וכי ח"ו משה היה מוסיף מדעתו מה שלא ציווהו הקב"ה לצוות את ישראל, שהוצרך רש"י להדגיש 'לא פחות ולא יותר'! אלא הביאור הוא לאור האמור, עצם הקבלה של ישראל ברצונם, "אם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי", יוצרת את קריאתם בשם 'סגולה'. זוהי כוונת רש"י, שמספיק רק דברים אלו בכדי להיקרא בשם זה. ראיה ליסוד זה, שעצם הקבלה נחשבת למעשה אף ללא קיום בפועל את המצוות, כאומרם 'נעשה' ורק אח"כ 'נשמע', ניתן להביא מדברי **הבבלי תענית** (ח ע"ב) **ורש"י** (שם ד"ה ניקבל עילוין), שמועילה קבלת תענית כתענית עצמה. ראה עוד: **שו"ת מהרי"ט** (ח"א סי' נג) אודות חלות נזירות.

בזה נוכל לבאר את לשון **הבבלי מנחות** (כט ע"ב) אודות מותו של רבי עקיבא :
ראה ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו : רבש"ע, זו תורה וזו שכרה? א"ל : שתוק, כך עלה
במחשבה לפני.

הגר"א (משלי ח, ב) מבאר שיש קשר בין המעשה הנ"ל עם רבי עקיבא לבין האמור במעשה בראשית :
ברא אלקים - ולא אמר ברא ה', שבתחילה עלה במחשבה לבראתו במידת הדין, ראה שאין
העולם מתקיים הקדים מידת רחמים ושיתפה למדת הדין, היינו דכתיב ביום עשות ה'
אלקים ארץ ושמים.¹³

הכוונה היא,¹⁴ הגם ששיתף הקב"ה רחמים בעולם, מ"מ האידיל הוא להגיע לדרגה הראשונית של
מחשבתו, בה התכוון לברוא עולמו במידת הדין, שיסודה הוא בתיאום מוחלט בין רצונו לרצון
ברואיו. זו מעלת רבי עקיבא, שדן אותו הקב"ה במידת הדין, כי רצונו היה שווה לרצונו של מקום.
בכך שונה עבודת ה' של האדם השלם המשווה רצונו לרצון בוראו, ע"י שלילת כוח הבחירה והגברת
הכוח הרוחני על הגשמי, כדברי **רבינו בחיי** (כד הקמח, ערך תענית, עמ' תמא) :

המגביר שכלו על תאוותו ומשבר ומכניע הנפש הבהמית שלו, הוא הנקרא צדיק.
ועל זה אמר שלמה המלך, יודע צדיק נפש בהמתו... כלומר, הנפש הבהמית שלו.
אולם, לא מדובר דווקא על מעלתם של הצדיקים היחידים בדור, אלא כל אדם המושל על חלקי
נפשו ומנתבם לפי נתיב היושר, הרי הוא משווה את רצונו לרצון בוראו, כדברי **פזרי** (מאמר ג, ה) :
החסיד הוא מי שהוא מושל, נשמע בחושיו וכוחותיו הנפשיים והגופניים, ומנהיגם ההנהגה
הגופית.

לאמר, הגיע הוא הצדיק-החסיד אל האיזון הנכון והראוי לו לנפשו מעת בריאתו, בין הכוח הרוחני
שבו לבין הכוח הגשמי שבו, מקום שבו משיקה ידיעתו את ידיעת בוראו בעצם הגעתו אל השלימות
הרצויה לו מעת בריאתו בהידמותו לבוראו.

¹³ רש"י (בראשית א, א).

¹⁴ פחד יצחק (ראש השנה, מאמר ד - קונטרס החסד אות יא ; שם אות יג).